

А. Ф. Гуцал

ЖИТЛА РУДКОВЕЦЬКОГО ГОРОДИЩА
(за матеріалами досліджень 1972—1974 рр.)

В статті йде мова про житлові споруди, відкриті на городищі чорноліської культури в с. Рудківці Новоушицького району Хмельницької області у 1972—1974 рр. Будівлі були наземними чи злегка заглибленими з глинобитними печами та вогнищами. При їх спорудженні використовувалися дерево, глина та каміння. У приміщеннях виявлені фрагменти кераміки, кістки тварин, глиняна обмазка, окреме дрібне каміння, яке укріплювало стіни. Датується пам'ятка кінцем X — першою половиною VII ст. до н. е.

Ключові слова: Рудківці, Середнє Подністрів'я, городище, житло, напівземлянка, чорноліська культура, пічка, вогнище.

У с. Рудківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл. розташоване городище передскіфського часу. Пам'ятка займає площу у 115 га на плато, яке піднімається на 150 м над рівнем Дністра (верхнє городище) і крутий схил (біля 6 га), що відходить від плато і стрімко опускається до самої річки (нижнє городище). Природними фортифікаціями ділянки на плато з південного боку служили води Дністра і високий обривистий його правий берег. Із східної і північної сторін пам'ятку захищали глибокі яри. По дну східного яру протікає невеличка р. Маціорська (Матірка). Штучних оборонних споруд вимагав, здавалось би, тільки західний напрямок. Проте укріплення були зведені з трьох сторін (окрім південної). Виглядають вони так.

У крайній південно-східній точці плато є високий курганоподібний насип, який місцеве населення називає «Щовб 1». Від цього підвищення по самому краю плато у північному напрямку йде вал висотою 1—1,5 м, який через 670 м повертає на захід, а ще через 390 м — на пів-

день (у бік Дністра). Особливість валу полягає в тому, що його східний і північний відрізки, пролягаючи по самому краю плато, не потребували великої висоти, у той час як західний, — прикриваючи городище із найбільш вразливого боку, і зараз вражає. Його гребінь піднімається на 5 м і більше, ширина основи 15—20 м, зовні добре простежується рів. Ділянка обведена цим валом складає біля 33 га. До неї із заходу прилягає ще одна, яка також, як і перша, захищена валом з трьох сторін. Загальна довжина валів на плато становить понад 4,2 км.

Укріплення на схилі складаються із трьох ліній (рис. 1). Перша — оточує найпівденнішу частину мисовидного схилу, який виходить безпосередньо до Дністра. Вал тут з трьох боків оточує мис підтрикутною дугою. Починаючись у його південно-західній частині незначним підвищенням, він продовжується у північному напрямку піднімається все вище і виростає у високий горб «Щовб 2», який є найвищою точкою на валу. Далі, різко повертаючи на схід, вал спускається по схилу і через 150 м повертає до Дністра. Відносно добре він зберігся на північному відрізку, де разом з ровом досягає 8—9 м висоти. Східна ділянка його пошкоджена прокладанням шосейної дороги в роки першої світової війни.

Друга лінія розташована за 180 м північніше першої. Вона представлена валом, який відгалужується від укріплень на плато в районі першого Щовба, пролягає на 380 м вниз по схилу яру і повертає на південь до першої лінії.

Третій ряд укріплень теж відходить від валу на плато і йде паралельно другому, перерізаючи схил, до р. Мацірської. Розташування нижніх укріплень дуже нагадує конфігурацію оборонних споруд Чорноліського

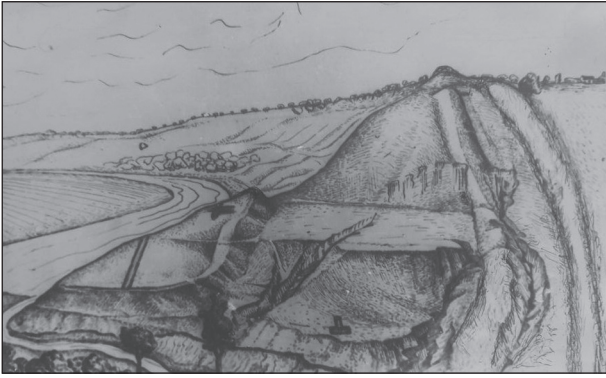

Рис. 1. Вигляд на нижню частину городища зі сходу

городища (Тереножкин 1961, с. 27, рис. 16), що, очевидно, не є випадковим і говорить про тісні зв'язки черноліського населення Подніпров'я з Подністров'ям в плані обміну досвідом у сфері будівництва фортифікацій і координації дій у боротьбі із зовнішньою небезпекою.

Заселеною була нижня частина городища, де виділяється в межах першої і другої оборонних ліній чотири відносно рівних площадки, придатних для проживання (рис. 1). Тут у 1970-х рр. проводив дослідження загін під керівництвом автора у складі експедиції Кам'янець-Подільського педінституту. У цій статті йдеться про житлові об'єкти, відкриті на городищі протягом 1972—1974 рр. В основу

публікації покладені звіти, які зберігаються у НА ІА НАН України (Винокур, Гуцал, Баженова 1973; Винокур, Гуцал 1974). Вказані роки тут було закладено кілька розкопів (рис. 2). Ми подаємо відомості про десять жител, розкопаних у той час.

Житло 1 відкрито в межах розкопу I, розташованого біля Щовба 2. Його залишки у вигляді глиняної обмазки і камінців простежувалися вже на глибині 0,3 м від сучасної поверхні. Воно було наземним, двокамерним, на що вказував шар обмазки і дрібних каменів (довжина — 3 м, ширина — 0,6 м) посередині приміщення, який ділив його на дві половини (рис. 3). Площа житла — 8×5 м. Східна стінка впала всередину і покрила уламки посуду. На обмазці відбилися сліди плетеного із лози каркасу. Західна стінка зруйнована більше, тут кусків обмазки фіксувалося значно менше. Південна сторона споруди не простежувалася, а північна — примикала до валу. Біля неї розчищено розвал пічки, складеної із кам'яних плит товщиною від 3 до 8 см, поставлених на торець впритул або із заходом одна за одну. Розміри печі $1 \times 0,7$ м. Устя повернуте всередину. На дні печі знаходився невеликий шар попелу у 2—3 мм. По всій території будівлі зустрічалися уламки кераміки (рис. 4).

Житло 2 — напівземлянка зі сторонами $7,75 \times 5,5$ м впущена нижче рівня давнього горизонту на 0,8—1 м (рис. 5) розміщувалася на розкопі II. При вийманні заповнення зустрічалося чимало керамічних уламків, кісток тварин, попелу та каміння. У південно-західному куті житла виявлене вогнище, основа якого ($0,7 \times 0,8$ м) була викладена із дрібного каміння на рівні долівки. Друге вогнище ($0,7 \times 0,6$ м) подібне першому, розміщувалося в центрі напівземлянки. Біля вогнищ і на них зібрано багато обгорілих тваринних кісток і кераміки. Ближче до північно-східного кута відкрита глинобитна піч, врізана більше як на половину у північну стінку. У неї грушовидна форма, розміри $1,7 \times 1,25$ м. Добре зберігся черинь завтовшки 2,5—3 см. По його окружності на висоту 10—12 см піднімалися стінки печі завгрубшки до 4 см. Купольне завершення завалилося на черинь. По боках устя були поставлені кам'яні плити, розміри яких в межах $0,35 \times 0,25$ м. Така деталь конструкції підтверджена неодноразово і у інших житлах. Біля печі залягав товстий шар попелу (понад 0,1 м), площа якого наближалася до

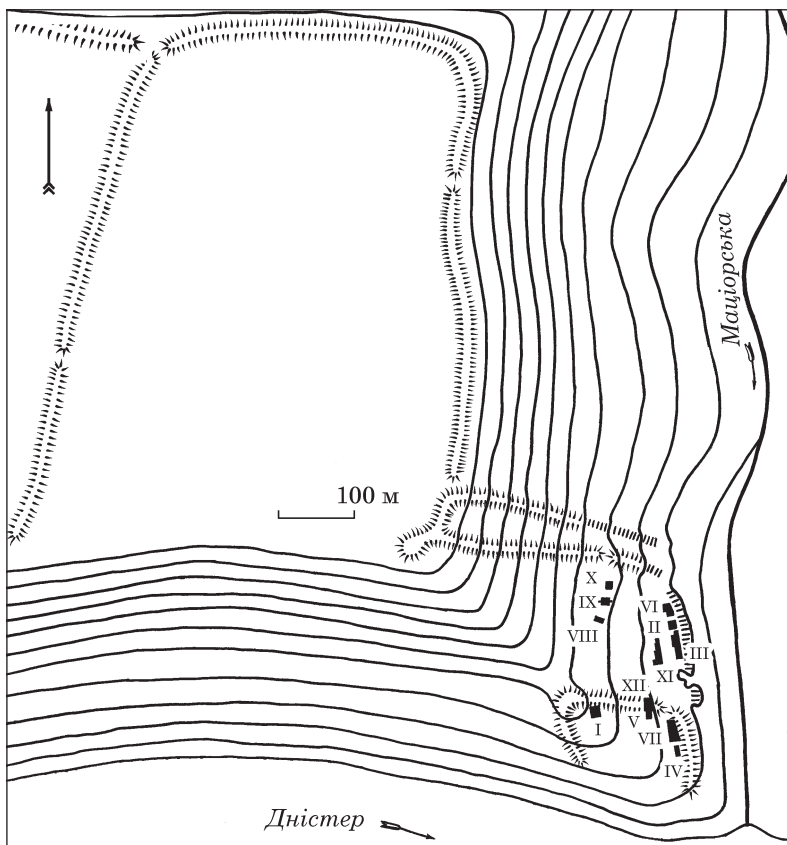
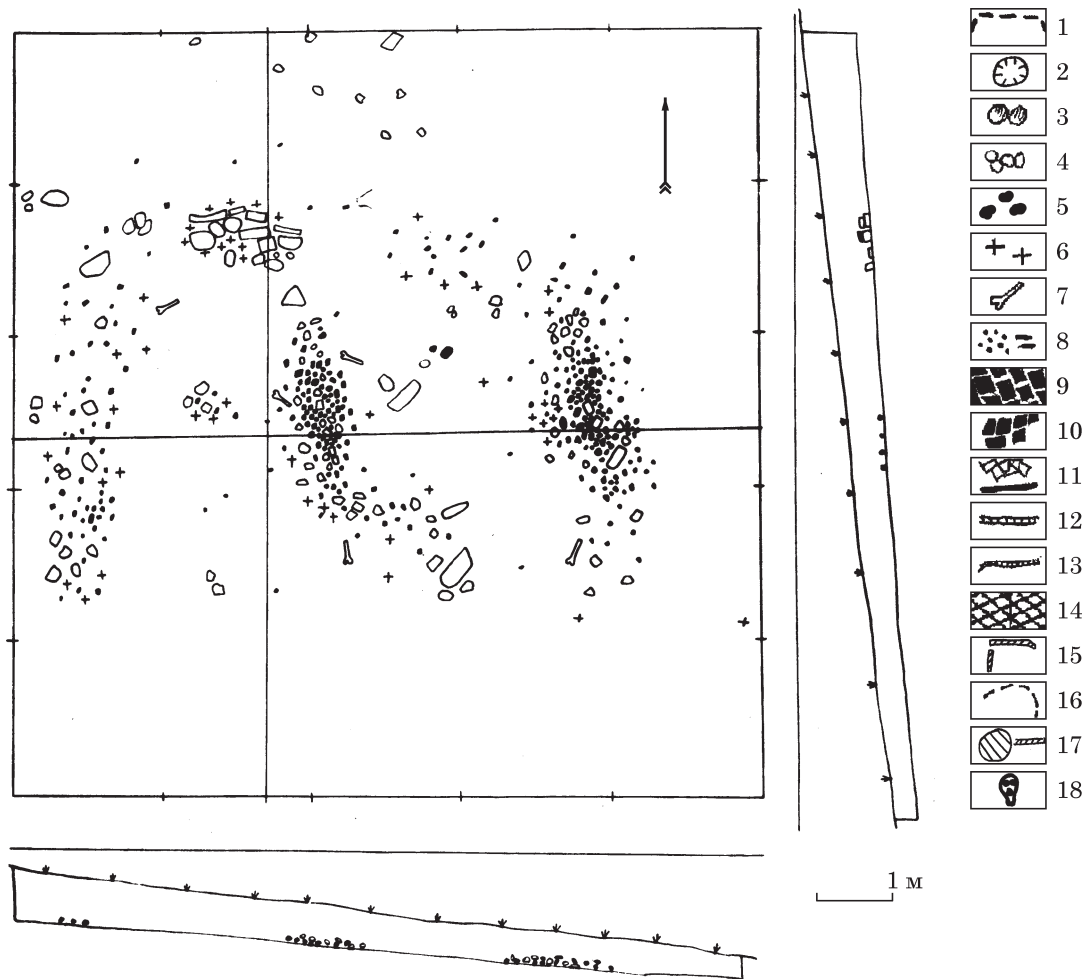

Рис. 2. Схематичний план розташування розкопів на городищі

Рис. 3. План житла 1. Умовні позначки, тут і далі: 1 — контури житла; 2 — яма; 3 — кам'яна вимостка вогнища; 4 — каміння; 5 — обмазка; 6 — кераміка; 7 — кістки; 8 — попіл (вугілля); 9—16 — чернінь; 17 — вогнище; 18 — череп

третини площі житла. Східна стінка будівлі додатково мала кам'яне укріплення із дрібного каміння, завал якого лежав вздовж стіни смугою 0,82—0,93 м, товщиною до 0,25 м.

Житло 3 являло собою легку наземну споруду розмірами 5,5 × 6 м, відкрито на розкопі III. Під західною стороною будівлі розташовувалася глинобитна піч овальних обрисів (1,8 × 1,2 м). Чернінь завтовшки 2—3 см монолітно виглядав у центрі і був зруйнований по краях (рис. 6). Біля печі з двох боків виявлені дві, конусовидно звужені до дна, ями. Діаметр однієї 0,8 м, глибина 0,75 м, другої — відповідно 0,3 і 0,7 м. У їх заповненні зустрічалися перепалена глина, вкраплення попелу, земля і фрагменти посуду. Можливо, що вони призначалися для вставки великих горщиків, уламки яких зустрічалися тут. Поза житлом, за 2 м східніше, знаходилася сміттева яма, овальна в плані (2 × 1,8 м), заглиблена на 0,95—1 м. При її розчистці знайдено багато керамічних уламків (рис. 7) в тому числі від чорнолощеної корчаги з ручками-упорами і орнаментом, нанесеним штампом у вигляді кілочок, розміщеним у кілька рядків та тюльпановидного горщика з про-

колами по вінцях і наліпним розчленованим валиком по тулубу. До південно-східного кута будівлі прилягав пласт попелу овальної форми (4 × 2,8 м) товщиною 0,5—0,6 м, який лежав у лінзовидному заглибленні. За 2,2 м східніше північно-східного кута житла відкрито вогнище діаметром 0,7 × 1 м, обкладене з усіх сторін дрібним камінням. Основа його представляла собою перепалену до жовто-червоного кольору глиняну підмазку у 2—3 см, на якій знаходився шар попелу у 5 см.

Житло 4. Розміщено на розкопі III. Розміри будівлі 6 × 8,5 м. Територія розкопу мала помітний нахил на схід, тому західною стороною житло врізалось в материк на глибину 0,40—0,45 см. Вздовж східної сторони розчищено розвал каменів, який входив в її конструкцію і укріплював основу. Каміння невеликих розмірів залягало смугою 0,6 × 5 м, яка у південно-східному кутку споруди була завернута на захід (рис. 8). Вздовж північної стінки розташовувалася глиняна піч грушовидної в плані форми розмірами 2,5 × 1,4 м, тильною стороною злегка на 5—6 см заглиблена в материк. Чернінь значно пошкоджений, складався із трь-

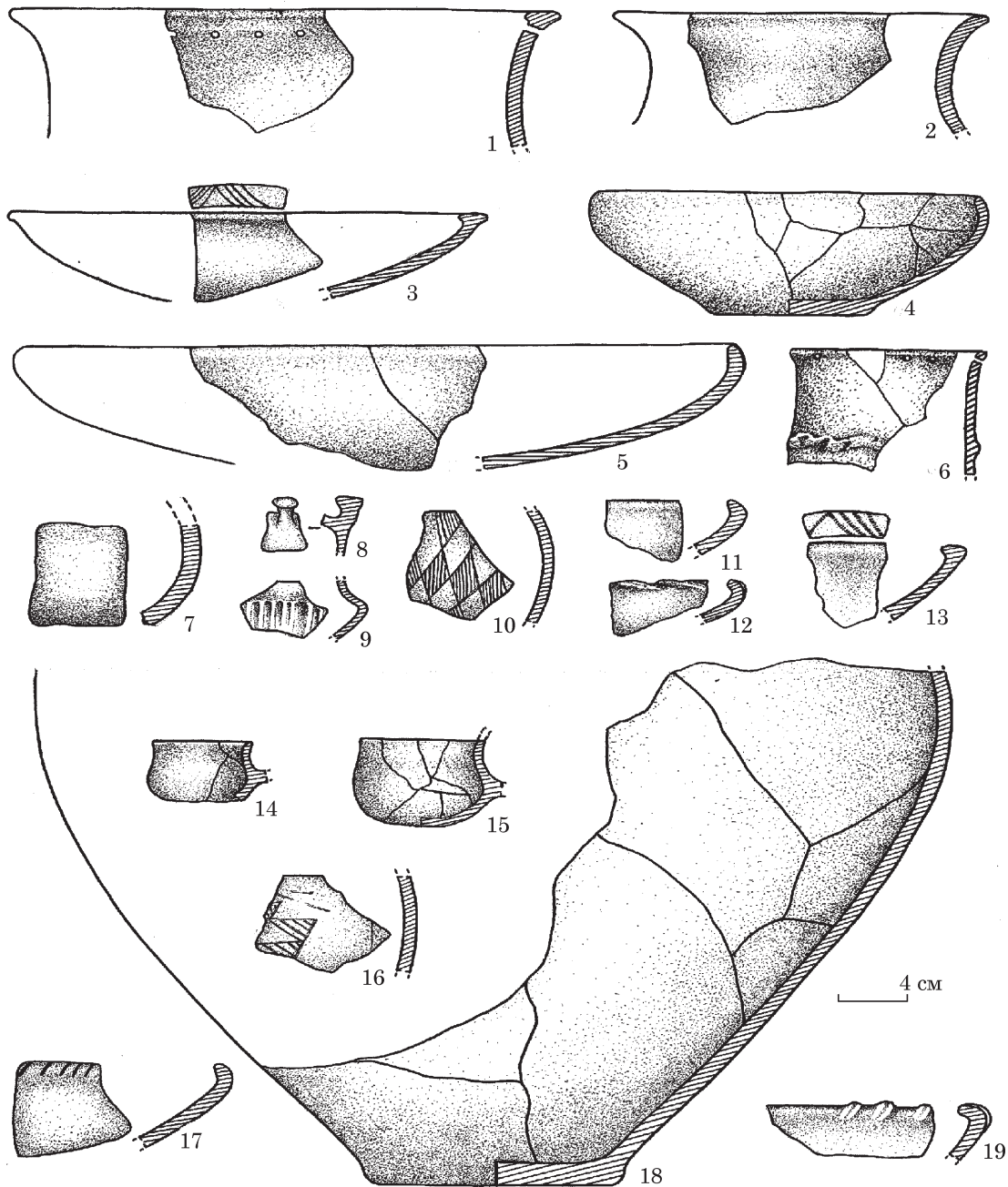

Рис. 4. Кераміка із житла 1

ох шарів глини. В житлі виявлено також невелике вогнище діаметром $0,3 \times 0,35$ м і кераміку (рис. 11: 1—10).

Житло 5 збереглося краще інших. Воно займало центральну частину розкопу VI і було впущено в ґрунт на 0,7 м. Розміри — $8,5 \times 6,5$ м (рис. 9). Більш чітко виражені західна і південна сторони, які представляють собою товщу материка. Північна сторона будівлі читається по материковому підвищенні (на 0,15—0,20 м), яке, очевидно, було основою стіни. Подібне підвищення збереглося також вздовж східної стінки.

У житлі функціонували глинобитна піч і три вогнища. Піч, грушовидна в плані, була врізана приблизно на половину в материк біля за-

хідної стінки і піднімалася над загальним рівнем долівки на 0,3 м. Устя виходило всередину житла. Її довжина — 2,3 м, ширина — 1,4 м, ширина устя — 0,35 м. Пічка мала куполовидне перекриття, яке впало на черинь і покрило всю площу останнього шаром товщиною у 3—4 см дрібних уламків перепаленої обмазки. В окремих місцях по периметру печі уціліли на висоту 3 см бортики зводу завтовшки 4 см. З обох боків устя стояли на торець кам'яні плити, які зміцнювали гирло і запобігали його передчасному руйнуванню. Глиняний черинь потужністю 3 см був намащений на основу із ретельно викладених кам'яних плиток, порівняно невеликих розмірів 10×15 см, товщиною 3—4 см (рис. 10).

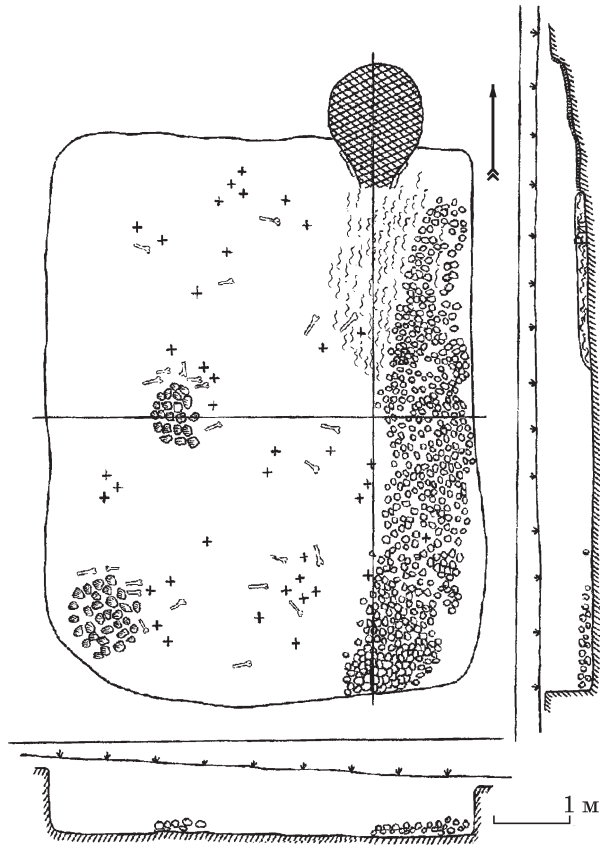

Рис. 5. План житла 2

Окрім печі всередині житла знаходилися ще три вогнища. Одне із них діаметром 0,8 м виявлене поблизу південно-західного кутка на материковому останці, який виступав на 3—4 см над земляною підлогою. Друге вогнище було розташоване у північній частині житла. Його основа, підмащена глиною, розміщувалася не на материк як у першого, а на культурному шарі із землі і попелу завтовшки 1—2 см. Поряд з другим вогнищем, але значно пізніше, на культурному відкладі із попелу і кісток у 10 см функціонувало третє вогнище. Місце, де горів вогонь мало 0,5 м в діаметрі і було вимощене глиною на висоту 6 см. Ще одне вогнище відкрите за межами будівлі за 1,34 м від її південно-західного кута. Воно мало діаметр до 1 м і було заглиблене у формі лінзи в материк на 10 см. Окрім попелу тут нічого більше не зафіксовано.

У заповненні споруди траплялися кістки тварин, фрагменти кераміки (рис. 11: 11—25), а в центрі шар попелу на площі 2,2 × 3,1 м і скупчення дрібного каміння.

Житло 6 розчищене північніше попереднього на розкопці VI і залягало на 0,15 м нижче нього. Межі споруди, розміри якої 6,2 × 4,7, простежу-

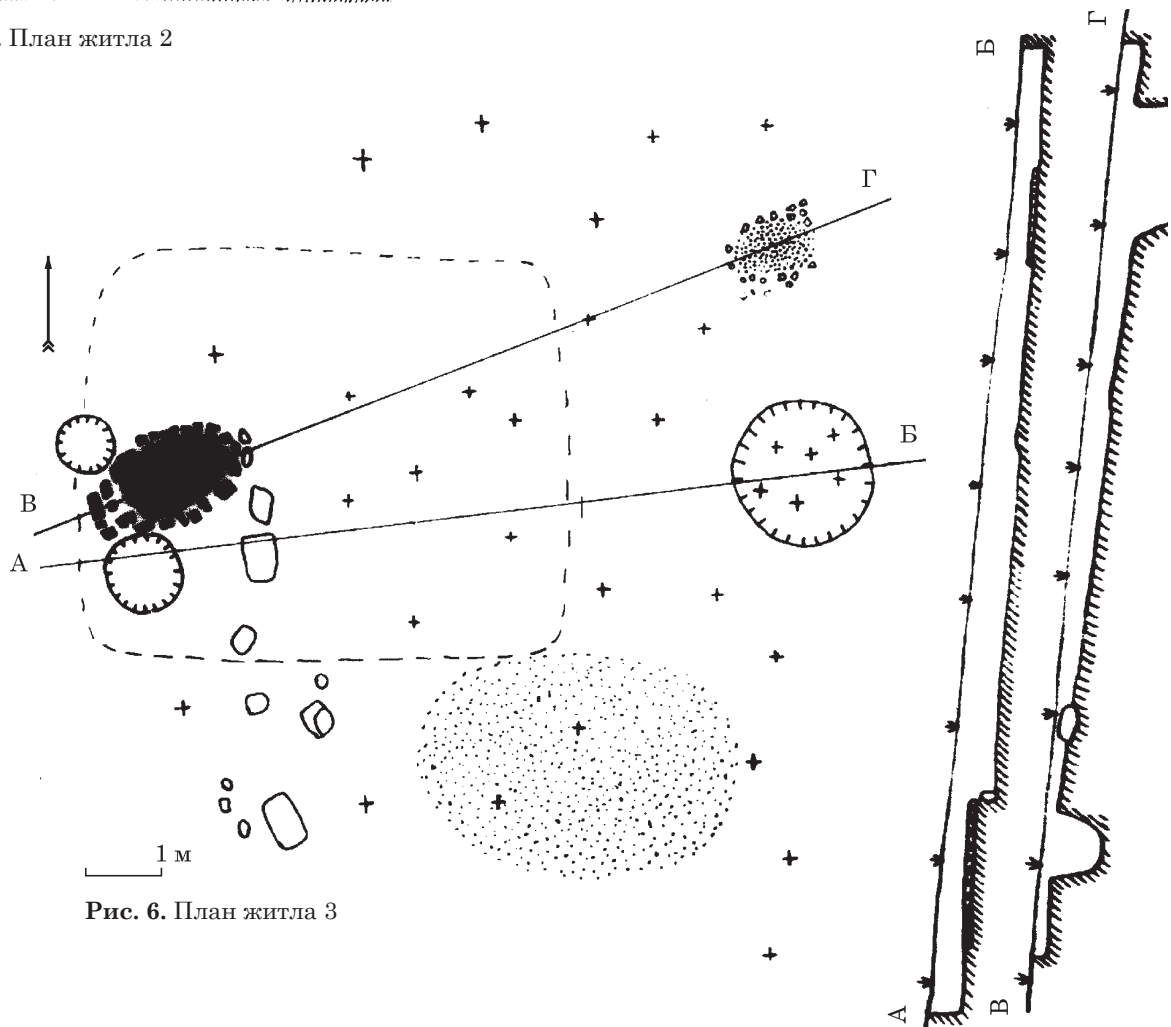

Рис. 6. План житла 3

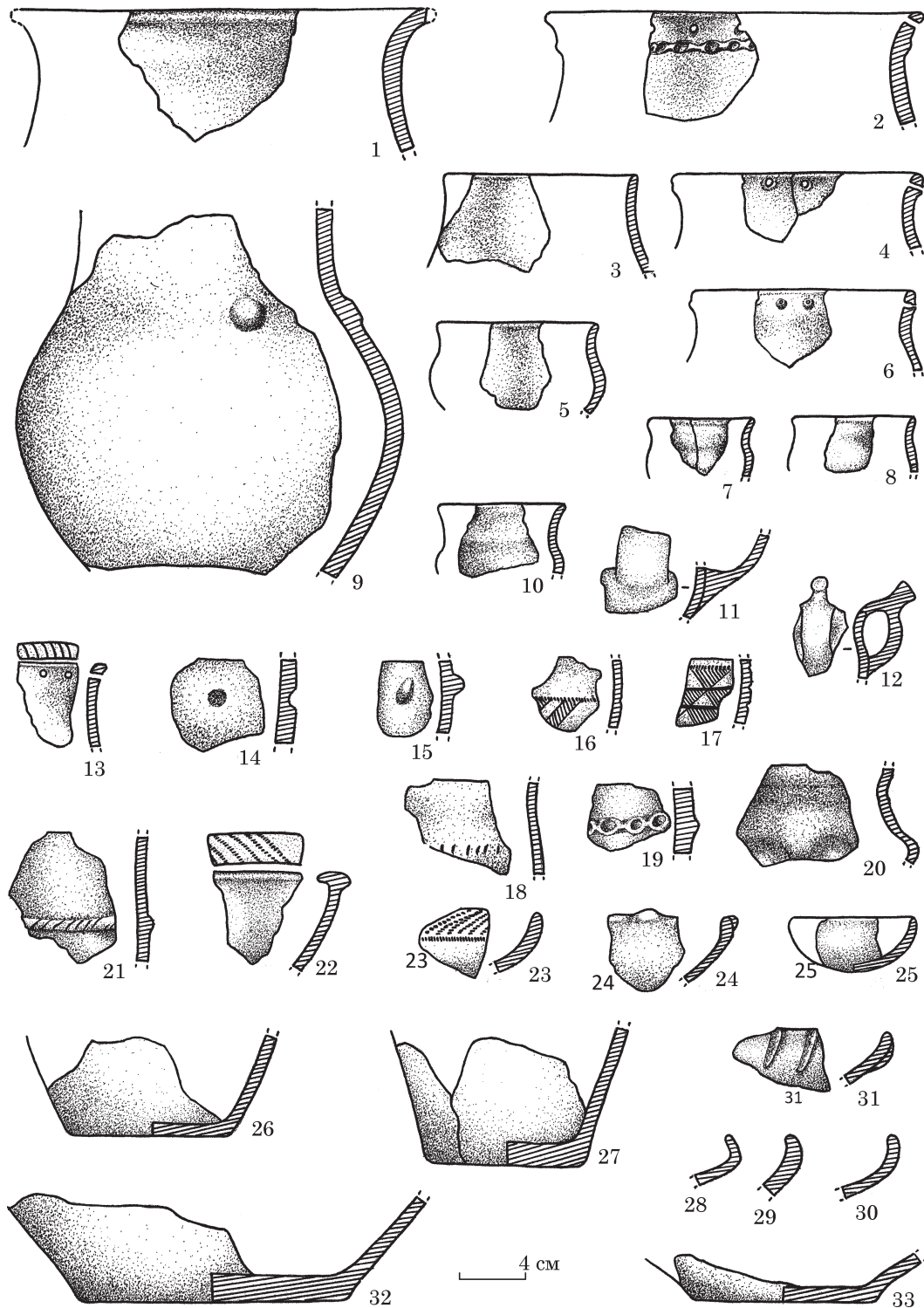

Рис. 7. Кераміка із житла 3

ються по заглибині в матеріку на 0,7—0,8 м (рис. 12). Інших слідів від стін не збереглося.

Всередині будівлі було дві печі. Одна відкрита під південною стінкою і мала грушовидну в плані форму розмірами 1,1 × 0,7 м. Споруджена вона на материковому підвищенні в 7—8 см. Зберігся сильно потрісканий глиняний черинь товщиною до 2 см. Слідів зводу чи стінок не уціліло.

Друга пічка зведена дещо північніше центру приміщення і також була грушовидна в плані

площею 1,2 × 1 м. Черинь залягав на рівні долівки на матеріку. По краях був поруйнований. На ньому залишилися фрагменти зводу, який у свій час завалився.

Біля східної стінки розчищена яма діаметром 0,95 м. глибиною 0,8 м із злегка звуженими до дна стінками, заповнена окремими уламками посуду (рис. 14: 1—20).

Житло 7 — наземне, розташовувалося у північно-західній частині розкопу VI. Весь внут-

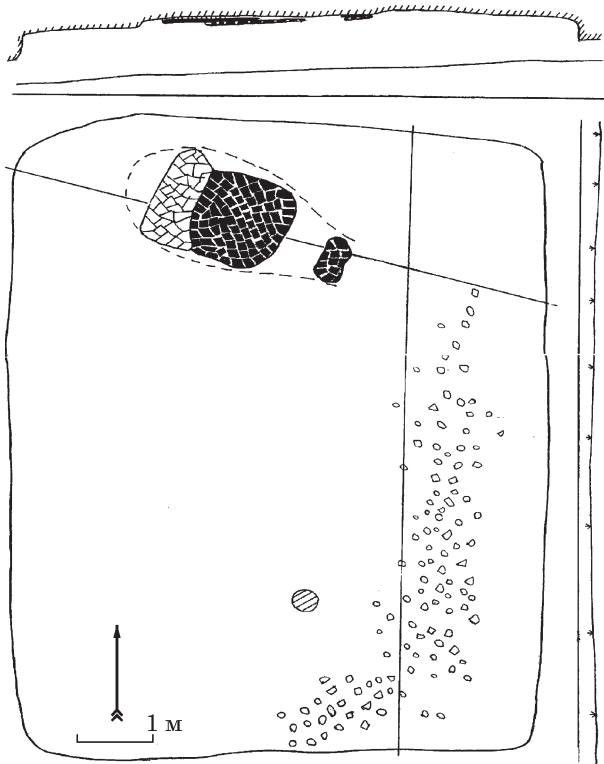

Рис. 8. План житла 4

рішній простір будівлі на площі $5,5 \times 3,2$ м. покривав шар глиняної обмазки з відбитками пруття і дрібного каміння (рис. 13). Під ним залягав пласт попелу потужністю до 5 см, у якому присутня кераміка (рис. 14: 21—32) та кістки тварин. Це скупчення опосередковано і вказує на можливі межі споруди. Не виключено, що східна половина її була частково знищена при будівництві житла 6, зведеним пізніше. У південно-східному куті будівлі розчищено на материк чернь невеликої ($0,35 \times 0,60$ м) печі грушовидної форми. Під східною стінкою знайдено розчавлений на дрібні шматки людський череп.

Житло 8 виявлене на розкопі III. Добре читалися західна і південна сторони будівлі, які було впущені в материк на 16—20 см. Східна і північна сторони не мали яких-небудь чітких ознак. Якщо судити за скупченням знахідок то розміри житла могли бути $4,5 \times 5$ м (рис. 15). Обігрівальний пристрій, представлений пічкою, розміщувався у західній частині. Вона овальна в плані ($1,10 \times 0,85$ м). Глиняний чернь споруджений на рівні долівки, потріскався на дрібні куски, особливо на периферії. Куполоподібне завершення простежене за дрібними уламками, що лежали на черені.

Житло 9 відкрите на розкопі VII. На місці споруди збереглися завали обмазки від двох стін, витягнутих з північного сходу на південний захід. Розміри цих скупчень у довжину 3—4 м, ширину — 0,3—0,4 м і товщину — 0,1—0,12 м. Шматки обмазки з відбитками прутів. Стіни впали всередину приміщення і накрили

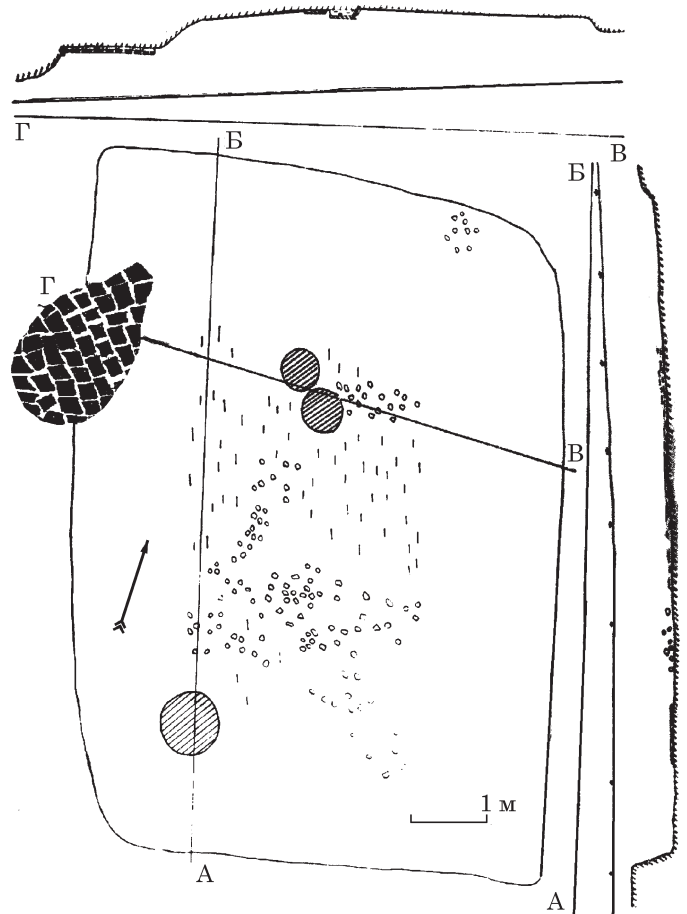

Рис. 9. План житла 5

Рис. 10. Чернь печі в житлі 5 після зняття частини глиняної обмазки; на передньому плані кам'яна вимостка

собою розчавлені горщики, які деінде грудю лежали на долівці. Будівля мала сторони $4,9 \times 4,2$ м (рис. 16). Всередині знаходилися два вогнища. Одне відкрите ближче до східного кута. Воно споруджене на материк, на рівні долівки, майже кругле в плані з діаметрами $0,76 \times 0,83$ м. Зберігся шар попелу потужністю до 3 см. Материк під вогнищем пропалений до червоноуватого відтінку на 2,5 см. Друге вогнище зафіксоване у протилежному (західному) кутку. Потреба в ньому виникла дещо пізніше, про що свідчить незначні відклади культурного шару в 1—1,5 см, які залягали під ним. Його основу

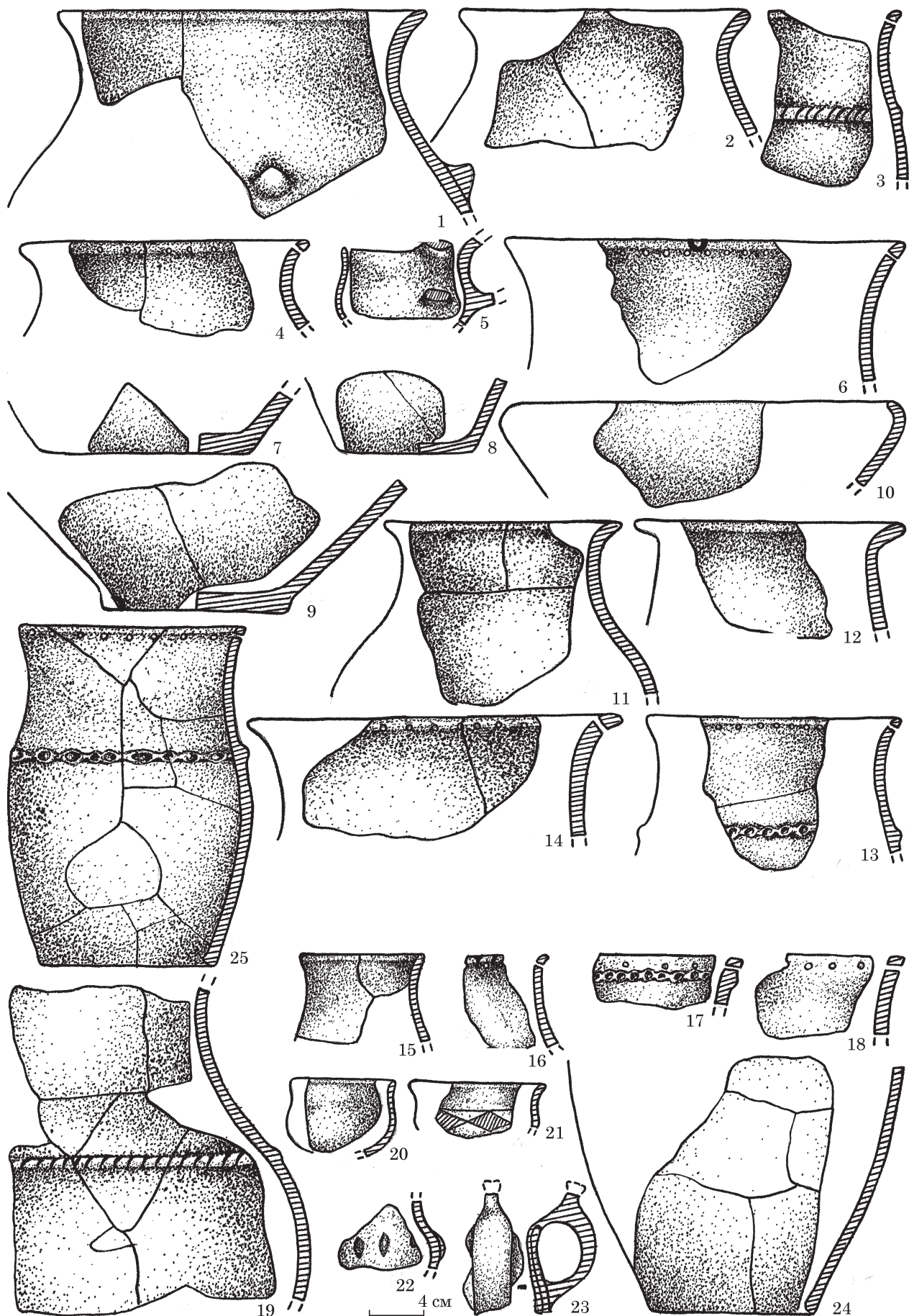

Рис. 11. Кераміка із жител: 1—10 — № 4; 11—25 — № 5

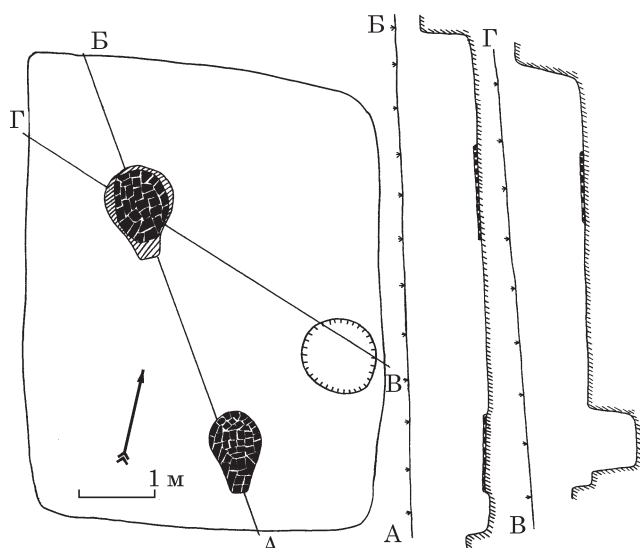

Рис. 12. План житла 6

складав тонкий пласт (0,2 см), вимазаний глиною, який пропікся на 3,5—4 см.

Житло 10 розташоване за 2 м південніше попереднього на сьомому розкопі. Його контури виявлені на глибині 1,1 м від сучасної поверхні. Ніяких слідів глинобитних стін чи стовпових ям не простежено. Будівля зафіксована по заглибленню в материк на 0,15—0,2 м, розміри — 4,6 × 5,15 м (рис. 17). В середині розташовувалася глиняна піч грушовидної в плані форми з параметрами 1,2 × 1,5 м, збудована на земляній підлозі. Черинь був наліплений на кам'яних плитках погано підігнаних одна до одної, на які зрідка покладені уламки посуду. Товщина чериня 6 см, він сильно пропалений, у кількох місцях виднілися сліди ремонту глиняною підмазкою. Піч мала купол, стінки якого товщиною 2,5—3 см збереглися на висоту 0,2—0,25 м. Було добре видно, що вони споруджені в два прийоми і тепер розшарувалися по всій окружності. Скрізь по їх поверхні виднілися сліди пальців від загладжування. При усті печі була яма глибиною 0,25 м, діаметром 0,65 м. Більша частина її перекривалась черинем, який, очевидно, мав тут якісь дерев'яні підпорки, а коли вони прогнили (після експлуатації житла), він прогнувся в яму. Вміст ями складали попіл, кістки тварин, керамічні уламки (рис. 18). Біля 4 м². площі приміщення займав шар попелу завтовшки 2,6—2,8 см. У південно-західному кутку житла на материковому останці висотою 8—10 см розкопано вогнище. Лише в окремих місцях його уцілили залишки глиняної обмазки, яка служила основою. На ній залишився шар попелу у 3,5 см. Вогнище правильної круглої форми діаметром 1,1 м.

Таким чином, всі житла, про які йде мова мали площу від 20 до 55 м². Приблизно половина з них (№ 2, 4—6) мають вигляд напівземлянок, впущених в ґрунт на 0,4—1 м. А. Тереножкін вважав, що у більш ранній пе-

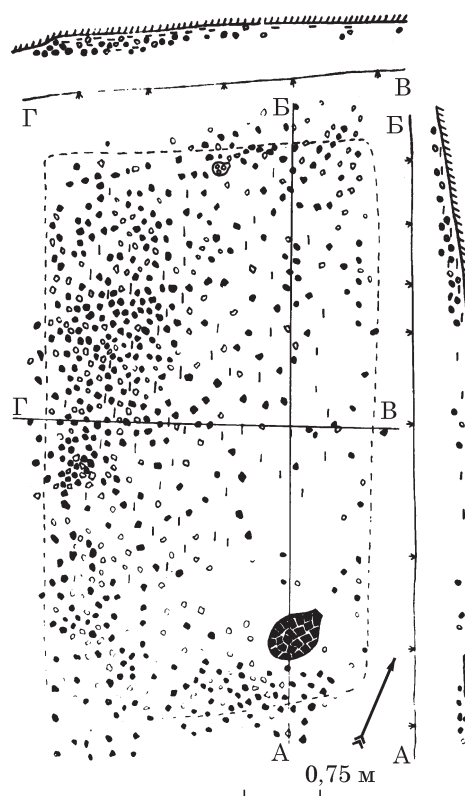

Рис. 13. План житла 7

ріод споруджувалися заглиблені будівлі (Тереножкін 1961, с. 34). Така точка зору підтверджується і С. Фідельським, який проаналізував житлобудування чорнолісців (Фідельський 201, с. 89). Якщо такі спостереження вірні, то можна допускати різночасовість існування житлових будівель протягом, як мінімум, двох з половиною століть. В середині кожного знаходився стаціонарний обігрівальний пристрій. Для споруд використовувалися такі будівельні матеріали як дерево, глина, солома і каміння. Вони традиційні для всього Подністров'я (Кашуба 2012, с. 465). Звернемо увагу і на таку деталь. Відсутність слідів від стовпів не означає, що їх зовсім не було. У чистому чорноземі це не завжди можна простежити. Часто стовпи не вкопувалися в землю. Про це говорять навіть етнографічні матеріали кінця XIX — першої половини XX ст., коли дах селянської хати ставився зверху на глиняні стіни із вальків без будь-якого каркасу (Косміна 1980, с. 28). Не виключено, що елементи подібної технології застосовувалися і в давнину. Можемо також сказати, що житлові об'єкти на городищі розташовувалися щільно один до одного (це підтверджується і розкопками наступних років). Буквально кожен клаптик території нижнього городища був використаний для будівництва. Така суцільна забудова свідчить про проживання тут більше тисячі людей.

Кераміка, яка походить із заповнення жител і культурного шару городища нічим суттєво не відрізняється від посуду, знайденого

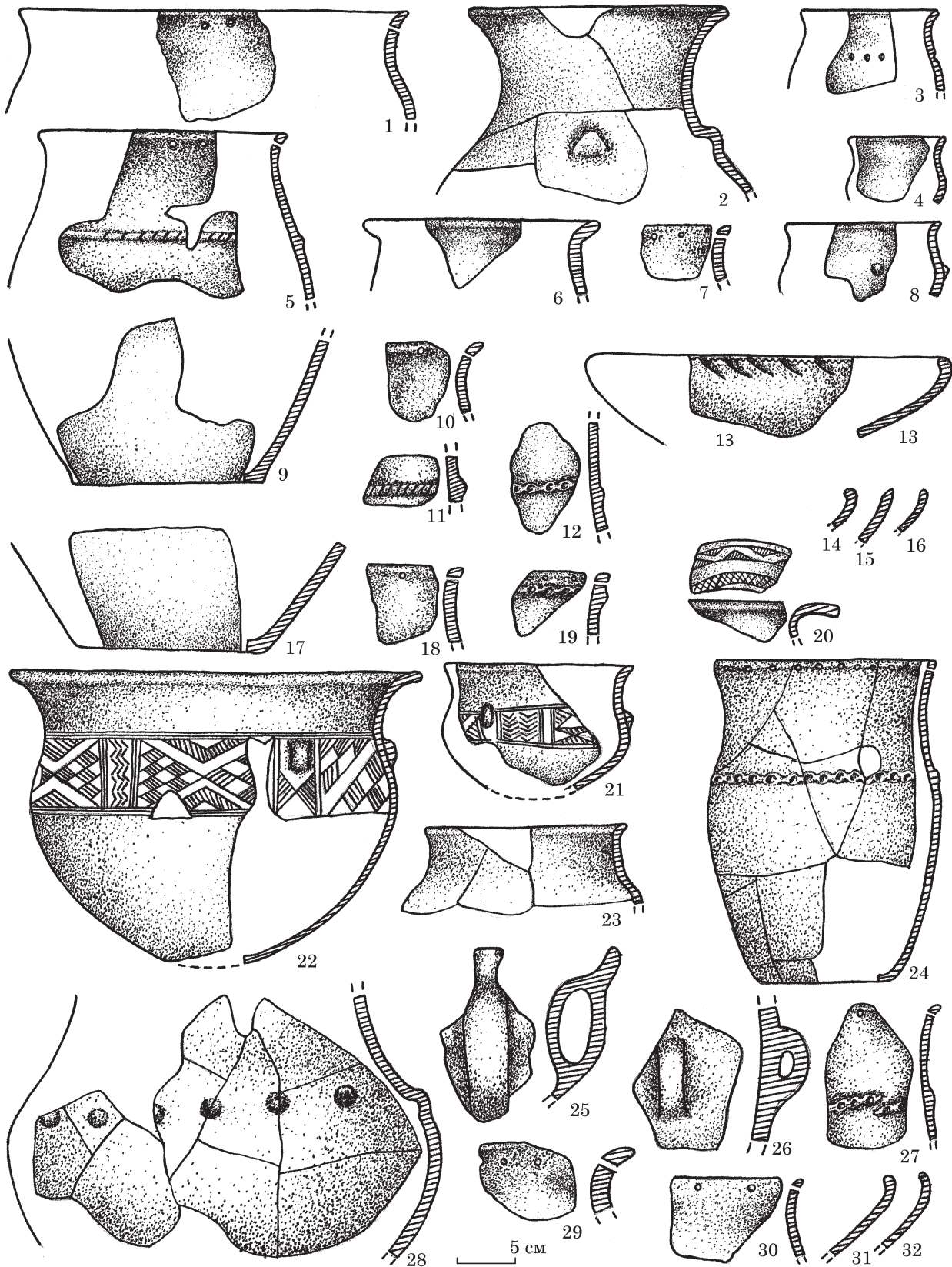

Рис. 14. Кераміка із жител: 1—20 — № 6; 21—32 — № 7

на інших пам'ятках Середнього Подністров'я. Найбільш поширеними були миски із нахиленими до середини вінцями різного профілю з штампованим і пластичним декором (рис. 4: 3—5, 11—13, 17; 7: 22—25, 28—31; 14: 13—15,

31, 32), зрідка з відігнутими назовні (рис. 14: 20, 22), тюльпановидні горщики з проколами по вінцях і наліпним, розчленованим пальцевими зачіпами, валиком по тулубу (рис. 4: 6; 7: 19, 21; 11: 3, 13, 15; 14: 24; 18: 4, 5, 7), з валиком

по вінцях (рис. 7: 2; 11: 18; 18: 1, 3), черпаки з ручкою, що завершується виступом на верху (рис. 4: 8; 7: 17; 11: 24; 14: 25), округлобокі корчаги з пластичним, штампованим чи врізним орнаментом (рис. 4: 1, 10, 18; 7: 9; 11: 1: 11, 22; 14: 2, 5, 28; 18: 10) та деякі інші форми. Такий посуд в Подністров'ї досить розповсюджений. Його зустрічаємо у Григорівці (Смирнова 1980, с. 123, рис. 1), Дністрівці (Смирнова 1984, с. 47—51, рис. 4—7; 1985, с. 5—29; 1986, с. 14—17, рис. 5—8), Непорогове (Крушельницька 1998, с. 149, рис. 91, с. 158, рис. 95), Козлові (Белозор, Могилов, Скорый 2000, с. 154, рис. 6, 7), Комарові (Ковпаненко 1998, с. 33), Ленківцях (Могилов 2010, с. 107, рис. 5). Мають вони аналогії і на дніпровському Правобережжі (Тереножкин 1961, с. 67, рис. 41; Ковпаненко Бессонова, Скорый 1989, с. 57, рис. 10; Дараган 2011, с. 166, табл. 13 та ін.).

Результати розкопок важливі, в першу чергу тим, що вдалося розкрити житлові об'єкти із обігрівальними пристроями задовільної збереженості і встановити їх облаштування. Маємо на увазі глинобитні печі грушоподібної в плані форми. Така конструкція домінувала на пам'ятці. Це великі споруди і їм тодішніми жителями приділялося чимало уваги. Ретельно, наприклад, викладався черинь. В багатьох випадках його основу спочатку замощували кам'яними плитками, на них іноді для більшої міцності клали шар битої кераміки і лише тоді все вимащували глиною. При нагріванні така основа, особливо фрагменти посуду, зменшувала різке розширення череня і запобігала його надмірному розтріскуванню, збільшуючи термін експлуатації. Переконаливо встановлено, що такі печі мали купол із дерев'яного каркаса обліпленого глиняним розчином, а по обох сторонах устя, з метою захисту його від випадкового пошкодження, ставилися кам'яні плити.

Глинобитні печі із купольним каркасом відомі на багатьох пам'ятках. Але при розкопках їхня збереженість фіксується далеко не у кращому стані, тому інформація про них часто досить скупа. Тим не менше відомо, що в конструкції житла вони займали далеко не останнє місце. Печі відкриті в різних культурах як синхронних чорнолісцю так і близьких йому по часу. Так, наприклад, вони відомі в епоху бронзи (Березанська 1982, с. 112), присутні на фракійських пам'ятках у Магалі (Смирнова 1957, с. 100; 1969, с. 13), на поселенні Сахарна І черинь печі складався із уламків кераміки і був обставлений з трьох боків плоскими каменями (Кашуба 2000, с. 415), на поселенні Матеуць-Ла башне у наземному житлі розташовувалася купольна піч на чорноземній «подушці» підпрямокутної форми (Кашуба 2000, с. 431), в Алчедар III — овальної форми (Кашуба 2000, с. 465), округлі печі відкриті в Ленківцях, Перебиківцях (Могилов 2010, с. 99, 105), у Жаботині

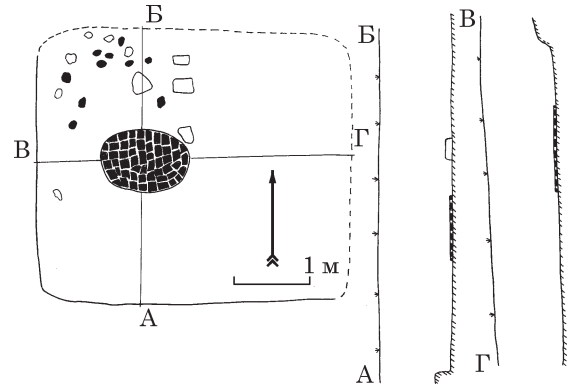

Рис. 15. План житла 8

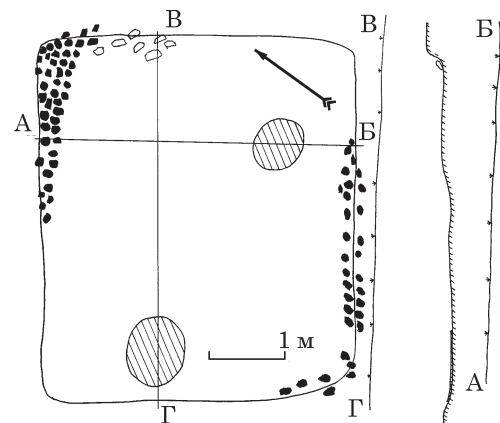

Рис. 16. План житла 9

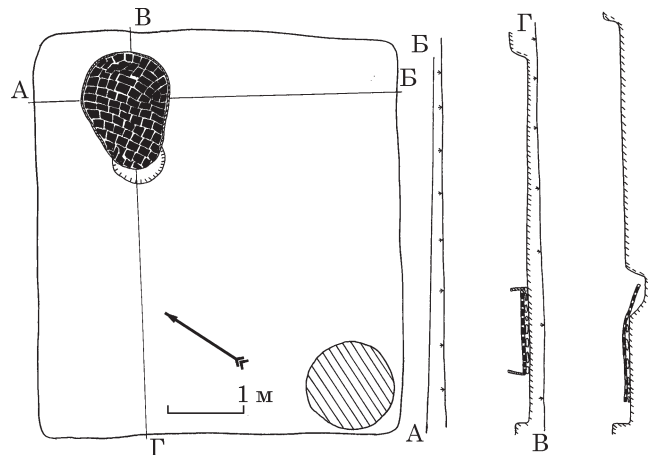

Рис. 17. План житла 10

(Покровская 1955, с. 89; 1973, с. 173), тощо. Зустрічалися вони на поселеннях ранньоскіфського часу в Долинянах (Смирнова 1981, с. 41, 44), в с. Іване-Пусте відкрито овальну глиняну піч, поставлену на підлозі. Піч мала склепіння з дерев'яного каркасу, з обох боків обмазаного товстим шаром глини. О. Ганіна припускала, що у печі був димар, прикрашений карнизом і навіс (Ганіна 1965, с. 107). Крім печі у житлі було і вогнище. Така ж ситуація трапилася і на поселенні Залісся (Ганіна 1984, с. 69). Відомі купольні печі на пам'ятках Волині

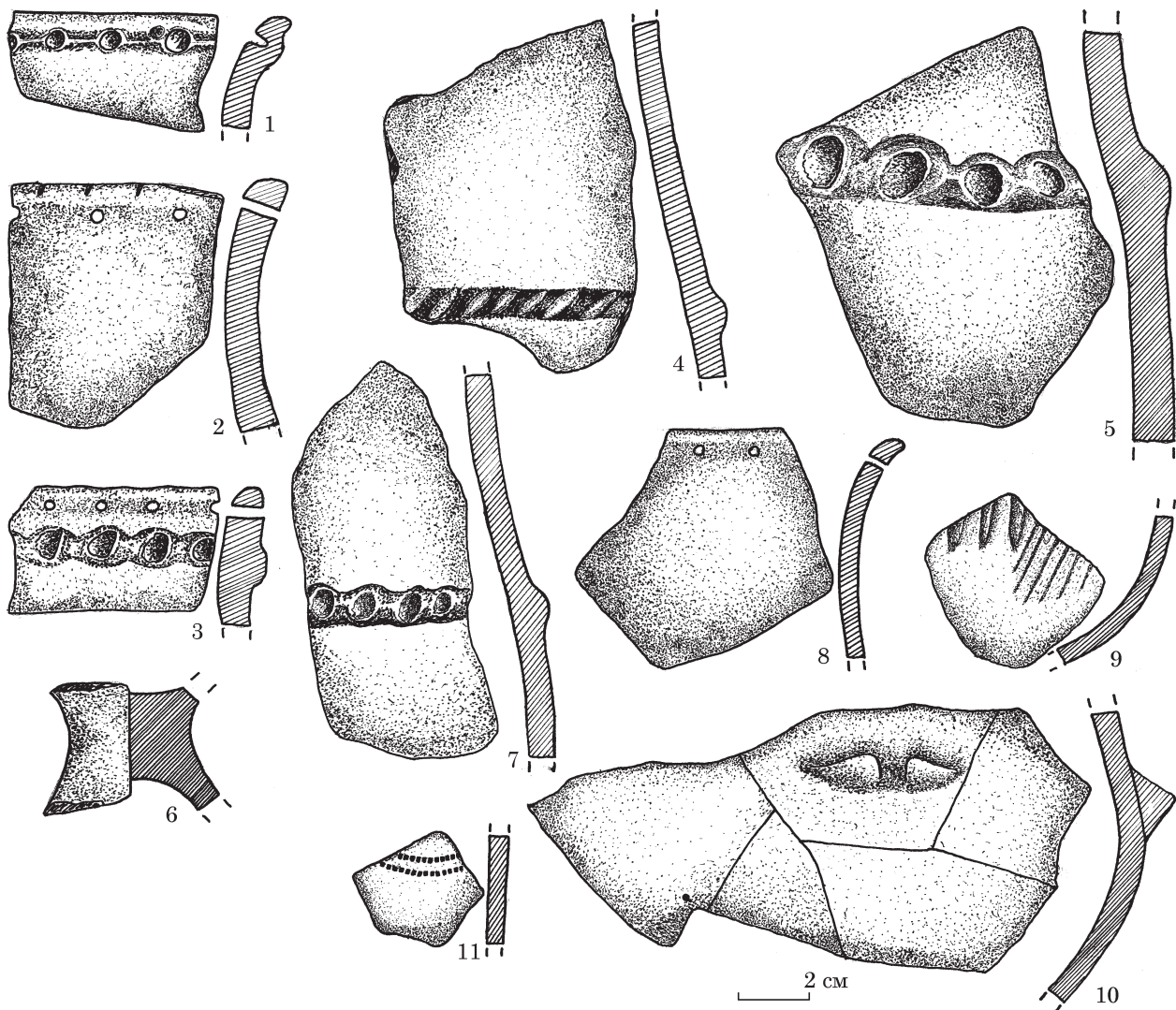

Рис. 18. Кераміка із житла 10

(Крушельницька 1976, с. 85) й інших місцях. Тобто, в загальній масі обігрівальних споруд печі в епоху раннього заліза досить поширене явище.

Як бачимо, на Рудковецькому городищі з опалювальних пристроїв переважають грушоподібні купольні печі (з 10 жител 7 печей), рідше вогнища і зовсім відсутні переносні жаровні. Це, а також те, що ряд печей неодноразово ремонтувалися на нашу думку говорить про довготривалість житлових споруд, їхню монументальність.

Деяко по-іншому стоїть питання з кам'яними пічками. Вони не характерні для цієї пори, проте, при дослідженнях зрідка все ж трапляються.

Так, наприклад, І. Шовкоплясом на ранньоскіфському поселенні в Нагор'ях, де культурний шар насичений матеріалами VII ст. до н. е., але є домішки кераміки VII—VIII ст. н. е., у двох напівземлянках відкрито кам'яні печі. У житлі 2 стінки такої споруди були складені з вертикально поставлених плоских плит

(Шовкопляс 1954, с. 101, рис. 4). Черинь теж був викладений плитками. Ця деталь не властива кам'яним печам ранньослов'янського часу, де вогонь розводився на глиняному черені. Крім цього розташування каменів у них інше ніж в Нагор'ях, тому, очевидно, нагор'янську конструкцію можна вважати ранньоскіфською. Кам'яну пічку Ю. Малеев дослідив на передскіфському поселенні у В. Слободі (Малеев 1995, с. 97).

Великі кам'яні печі з димоходом зафіксовані Л. Крушельницькою на поселеннях висоцької культури в Черепині (Крушельницька 1973, с. 3), Лагодові (Крушельницька 1990, с. 115). Г. Смирнова пише про кам'яну піч на ранньоскіфському поселенні в Долинах, представлену обпаленим черинем і розвалом плоских каменів, які стояли на ребрі, утворюючи стінки і можливо перекриття (Смирнова 1978, с. 29). Такого роду об'єкти відкриті Г. Ковпаненко на Трахтемирівському городищі Малі Валки (Ковпаненко 1971, с. 117). Отже, піч із рудковецького житла 1 не є випадковою і слід

визнати, що такі обігрівальні пристрої у той час також використовувалися. Спорудження таких печей практикувалося, напевне в тих умовах, коли терміново потрібно було звести житло, а часу на глиняну піч, яка потребувала значно більших затрат, не завжди вистачало.

Підкреслимо, що Рудковецькі житла всі прямокутної форми. В сучасній науці обговорюється проблема походження і культурної приналежності округлих жител (Скорый 1996; Смирнова 2000; Kashuba, Levitski 2012), співіснування яких з прямокутними будівлями особливо помітне у скифський час. Вчені намагаються знайти відповіді на ряд питань, пов'язаних з даною темою. Проте вона далека від остаточного вирішення Кашуба (Kashuba, Levitski 2012, s. 579, 580). У Рудківцях круглі житла відсутні. Це може говорити про те, що поява їх у пізніший час на інших пам'ятках не має місцевого коріння, а викликана зовнішніми культурними впливами.

На закінчення зауважимо, що на Дністрі існувала добре продумана стратегія оборони, головним організмом якої були рудковецькі фортифікації, що входили в єдину оборонну лінію разом з Григорівським городищем, розташованим нижче по Дністру в районі Могилів-Подільська (Артамонов 1955, с. 100). Крім цього за 5 км від Рудковець вище по течії р. Маціорської у недоступних природних урвищах с. Маціорськ, було збудоване резервне городище на випадок крайньої небезпеки, куди можна було б сховати людей, худобу, запаси продуктів та інше. Воно було незаселеним. У зв'язку з цим можна сказати, що Рудковецьке городище далеко не рядова пам'ятка початку раннього залізного віку на просторах Дністро-Дніпровського лісостепу. Це важливий адміністративний центр на Середньому Дністрі, який відіграв потужну організуючу, політичну і економічну роль в житті місцевого населення. Виділяється воно в першу чергу великою площею, чи не найбільшою для червоноліської культури. Спорудження і подальше підтримування в належному стані оборонних споруд такого масштабу вимагало грандіозних організаційних зусиль, мобілізації тисяч людей, які мешкали на території великої округи.

Весь комплекс знахідок дозволяє датувати період функціонування городища в межах кінця X — першої половини VII ст. до н. е., хоча публікований матеріал із жител має вужчу хронологію близько IX—VIII ст. до н. е.

ЛІТЕРАТУРА

Артамонов, М. И. 1955. Археологические исследования в Южной Подолии в 1952—1953 гг. *Краткие сообщения ИИМК*, 59, с. 100-117.

Белозор, В., Могилов, А., Скорый, С. 2000. Комплексы раннего железного века у с. Козлов на Среднем Дестре. *Tyragetia. Arheologie Istorie Antica*, IV (XIX), 1, с. 149-174.

Березанская, С. С. 1982. *Северная Украина в эпоху бронзы*. Киев: Наукова думка.

Винокур, И. С., Гуцал, А. Ф. 1974. *Отчет об археологических исследованиях в 1974 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1974/6а.

Винокур, И. С., Гуцал, А. Ф., Баженова, С. Э. 1973. *Отчет об археологических исследованиях скифского городища Рудковцы Новоушицкого района и селища Бакота Каменец-Подольского района 1 тыс. н. э. в 1972.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1973/83.

Ганіна, О. Д. 1965. Поселення скифського часу у селі Іване-Пусте. *Археологія*, XIX, с. 106-117.

Ганіна, О. Д. 1984. Поселення ранньоскифської доби поблизу с. Залісся. *Археологія*, 47, с. 68-79.

Дараган, М. Н. 2011. *Начало раннего железного века в Днепропровской Правобережной Лесостепи*. Киев: КНТ.

Кашуба, М. Т. 2000. Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом. *Stratum plus*, 3, с. 241-488.

Кашуба, М. Т. 2012. Сравнительное исследование домостроительства гальштатских культур Восточного Прикарпатья (XII—VIII/VII вв. до н. э.). *Российский археологический ежегодник*, 2, с. 433-472.

Ковпаненко, Г. Т. 1998. Поселение предскифского времени у с. Комаров на Днестре. В: *Скифы, хазары, славяне, Древняя Русь: Международная научная конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. И. Артамонова*. Санкт-Петербург, с. 33-34.

Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1989. *Памятники скифского времени Днепропровской Лесостепи Правобережья*. Киев: Наукова думка.

Ковпаненко, Г. Т. 1971. Памятники раннескифского времени Каневщины. В: *Либеров, П. Д., Гуляев, В. И. (ред.). Проблемы скифской археологии*. Москва: Наука, с. 115-126.

Косміна, Т. В. 1980. *Сільське житло Поділля кінець XIX—XX ст.* Київ: Наукова думка.

Крушельницька, Л. І. 1973. Поселення висоцької культури. *Археологія*, 11, с. 27-38.

Крушельницька, Л. І. 1976. *Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза*. Київ: Наукова думка.

Крушельницька, Л. І. 1990. Высоцкая культура. В: *Балагури, Э. А., Черныш, А. П. (ред.). Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо)*. Киев: Наукова думка, с. 115-122.

Крушельницька, Л. І. 1998. *Червоноліська культура Середнього Придністров'я (за матеріалами Непоротівської групи пам'яток)*. Львів: Місіонер.

Малеев, Ю. М. 1995. Поселення передскифського часу Велика Слобода на Кам'янецьчині. В: *Матеріали IX Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський, с. 97-98.

Могилов, А. 2010. К археологической карте Северной Буковины. *Revista Arheologica*, V, 1, с. 98-129.

Покровская, Е. Ф. 1955. Раскопки поселения раннескифского времени у с. Жаботин, Черкасской области. *Краткие сообщения Института археологии*, 4, с. 88-90.

Скорый, С. А. 1996. К вопросу о скифском этнокультурном компоненте на поселениях лесостепного Правобережья. *Древности*, с. 8-14.

Смирнова, Г. И. 1957. Поселение позднебронзового века и раннего железа возле с. Магала Черновицкой области. *Краткие сообщения ИИМК*, 70, с. 99-107.

Смирнова, Г. И. 1969. Поселение Магала — памятник древнефракийской культуры в Прикарпатья. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 150, с. 7-34.

Смирнова, Г. И. 1978. Поселения скифского времени у села Долиняны в Днестровском Правобережье. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 19, с. 29-36.

Смирнова, Г. И. 1980. Среднее Поднестровье и Нижнее Подунавье в предскифское время. *Thracia*, V, с. 121-143.

Смирнова, Г. И. 1981. Новые данные о поселении у с. Долиняны (по материалам раскопок 1977—1978 гг.). *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 22, с. 40-61.

Смирнова, Г. И. 1984. О формировании позднечернолесской культуры на Среднем Днестре (по материалам поселения Днестровка-Лука). *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 25, с. 43-59.

Смирнова, Г. И. 1985. Поселение у с. Днестровка — памятник чернолесской культуры на Днестре. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 26, с. 5-29.

Смирнова, Г. И. 1986. Последний сезон работ на чернолесском поселении Днестровка-Лука и вопросы хронологии позднего Чернолесья. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 27, с. 8-26.

Смирнова, Г. И. 2000. Грунтовые постройки округлой формы в лесостепном междуречье Южного Буга и Днестра в раннескифское время местные строительные традиции или новации. В: Баженов, Л. В., Брайчевський, М. Ю., Завальнюк, О. М. (ред.). *Давня і середньовічна історія України: історико-археологічний збірник на пошану Іона Винокура*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, с. 80-92.

Тереножкин, А. И. 1961. *Предскифский период на Днепро-Днепровском Правобережье*. Киев: АН УССР.

Фидельский, С. 2011. Жилища чернолесской культуры Днестро-Днепровского лесостепного междуречья (типология и сравнительный анализ). *Археологія і давня історія України*, 5, с. 88-96.

Шовкопляс, І. Г. 1954. Поселення ранньоскіфського часу на Середньому Дністрі. *Археологія*, IX, с. 98-105.

Kashuba, M., Levitski, O. 2012. The Hallstatt house-building techniques of the Carpathian-Danube region and the emergence of circular pit-houses in the Early Scythian period in North-West Pontic. In: Wojciech, B. (ed.). *Peregrinationes Archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicate*. Krakov, s. 573-582.

REFERTNCTS

Artamonov, M. I. 1955. Arkheologicheskie issledovaniia v Iuzhnoi Podolii v 1952—1953 gg. *Kratkie soobshcheniia IIMK*, 59, s. 100-117.

Belozor, V., Mogilov, A., Skoryi, S. 2000. Kompleksy rannego zheleznoogo veka u s. Kozlov na Srednem Destre. *Tyrageia. Arheologie Istorie Antica*, IV (XIX), 1, s. 149-174.

Berezanskaia, S. S. 1982. *Severnaia Ukraina v epokhu bronzy*. Kiev: Naukova dumka.

Vinokur, I. S., Gutsal, A. F. 1974. *Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniiaxh v 1974 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1974/6a.

Vinokur, I. S., Gutsal, A. F., Bazhenova, S. E. 1973. *Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniiaxh skifskogo gorodishcha Rudkoutsy Novoushitskogo raiona i selishcha Bakota Kamenets-Podolskogo raiona I tys. n. e. v 1972.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1973/83.

Hanina, O. D. 1965. Poselennia skifskoho chasu u seli Ivane-Puste. *Arkheolohiia*, XIX, s. 106-117.

Hanina, O. D. 1984. Poselennia rannoskifskoi doby poblyzu s. Zalissia. *Arkheolohiia*, 47, s. 68-79.

Daragan, M. N. 2011. *Nachalo rannego zheleznoogo veka v Dneprovskoi Pravoberezhnoi Lesostepi*. Kiev: KNT.

Kashuba, M. T. 2000. Rannee zhelezo v lesostepi mezhdru Dnestrom i Siretom. *Stratum plus*, 3, s. 241-488.

Kashuba, M. T. 2012. Sravnitelnoe issledovanie domostroitelstva galshtatskikh kultur Vostochnogo Prikarpatia (XII—VIII/VII vv. do n. e.). *Rossiiskii arkheologicheskii ezhegodnik*, 2, s. 433-472.

Kovpanenko, G. T. 1998. Poselenie predskifskogo vremeni u s. Komarov na Dnestre. In: *Skify, khazary, slaviane, Drevniaia Rus: Mezhdunarodnaia. nauchnaia konferentsiia, posviashchennaia 100-letiiu so dnia rozhdeniia M. I. Artamonova*. Sankt-Peterburg, s. 33-34.

Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1989. *Pamiatniki skifskogo vremeni Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberezhia*. Kiev: Naukova dumka.

Kovpanenko, G. T. 1971. Pamiatniki ranneskifskogo vremeni Kanevshchiny. In: Liberov, P. D., Guliaev, V. I. (eds.). *Problemy skifskoi arkheologii*. Moskva: Nauka, s. 115-126.

Kosmina, T. V. 1980. *Silske zhytlo Podillia kinets XIX—XX st.* Kyiv: Naukova dumka.

Krushelnyska, L. I. 1973. Poselennia vysotskoi kultury. *Arkheolohiia*, 11, s. 27-38.

Krushelnyska, L. I. 1976. *Pivnichne Prykarpatia i Zakhidna Volyn za doby rannoho zaliza*. Kyiv: Naukova dumka.

Krushelnyska, L. I. 1990. Vysotskaia kultura. In: Balaguri, E. A., Chernysh, A. P. (eds.). *Arkheolohiia Prikarpatia, Volyni i Zakarpatia (eneolit, bronza i rannee zhelezo)*. Kiev: Naukova dumka, s. 115-122.

Krushelnyska, L. I. 1998. *Chornoliska kultura Serednoho Prydnistrovia (za materialamy Neporotivskoi hrupy pamiatok)*. Lviv: Misioner.

Malieiev, Yu. M. 1995. Poselennia peredskifskoho chasu Velyka Sloboda na Kam'ianechchyni. In: *Materialy IX Podil'skoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii*. Kam'ianets-Podil'skyi, s. 97-98.

Mogilov, A. 2010. K arkheologicheskoi karte Severnoi Bukoviny. *Revista Arheologica*, V, 1, s. 98-129.

Pokrovskaiia, E. F. 1955. Raskopki poseleniia ranneskifskogo vremeni u s. Zhabotin, Cherkasskoi oblasti. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologi*, 4, s. 88-90.

Skoryi, S. A. 1996. K voprosu o skifskom etnokulturnom komponente na poseleniiaxh lesostepnogo Pravoberezhia. *Drevnosti*, s. 8-14.

Smirnova, G. I. 1957. Poselenie pozdnebronzovogo veka i rannego zheleza voze s. Magala Chernovitskoi oblasti. *Kratkie soobshcheniia IIMK*, 70, s. 99-107.

Smirnova, G. I. 1969. Poselenie Magala — pamiatnik drevnefrakiiskoi kultury v Prikarpatie. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 150, s. 7-34.

Smirnova, G. I. 1978. Poselennia skifskogo vremeni u sela Doliniiany v Dnestrovskom Pravoberezhie. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 19, s. 29-36

Smirnova, G. I. 1980. Srednee Podnestrove i Nizhnee Podunave v predskifskoe vremia. *Thracia*, V, s. 121-143

Smirnova, G. I. 1981. Novye dannye o poselenii u s. Doliniiany (po materialam raskopok 1977—1978 gg.). *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 22, s. 40-61.

Smirnova, G. I. 1984. O formirovanii pozdnechernoleskoi kultury na Srednem Dnestre (po materialam poseleniia Dnestrovka-Luka). *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 25, s. 43-59.

Smirnova, G. I. 1985. Poselenie u s. Dnestrovka — pamiatnik chernolesskoi kultury na Dnestre. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 26, s. 5-29.

Smirnova, G. I. 1986. Poslednii sezon rabot na chernolesskom poselenii Dnestrovka-Luka i voprosy khronologii pozdnego Chernolesia. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 27, s. 8-26.

Smirnova, G. I. 2000. Gruntovye postroiiki okrugloi formy v lesostepnom mezhdureche iuzhnogo buga i Dnestra v ranneskifskoe vremia mestnye stroitelnye traditsii ili novatsii. In: Bazhenov, L. V., Braichevskiy, M. Yu., Zavalniuk, O. M. (eds.). *Davnia i serednovichna istoriia Ukrainy: istoriko-arkheolohichniy zbirnyk na poshanu Iona Vynokura*. Kam'ianets-Podil'skyi: Kam'ianets-Podil'skyi derzhavnyi pedahohichniy universytet, s. 80-92.

Terenozhkin, A. I. 1961. *Predskifskii period na Dneprovskom Pravoberezhie*. Kiev: AN USSR.

Fidelskii, S. 2011. Zhilishcha chernolesskoi kultury Dnestro-Dneprovskogo lesostepnogo mezhdurechia (tipologiia i sravnitelnyi analiz). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 5, s. 88-96.

Shovkopliias, I. H. 1954. Poselennia rannoskifskoho chasu na Serednomu Dnistri. *Arkheolohiia*, IX, s. 98-105.

Kashuba, M., Levitski, O. 2012. The Hallstatt house-building techniques of the Carpathian-Danube region and the emergence of circular pit-houses in the Early Scythian period in North-West Pontic. In: Wojciech, B. (ed.). *Peregrinationes Archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicate*. Krakov, s. 573-582.

A. F. Hutsal

HABITATIONS OF RUDKIVTSI SETTLEMENT (According to Research Materials of 1972—1974)

The settlement of pre-Scythian times is located near the Rudkivtsi village, Novoushitsky District, Khmelnytsky Region. The site occupies large area on the plateau (about 115 hectares) which rises 150 m above the level of the Dniester and a steep slope (about 6 hectares) which departs from the plateau and descends rapidly to the water. The settlement has the complex system of artificial fortifications that protect it from the most vulnerable areas.

The part of settlement that occupied the slope was inhabited. Here in the seventies of the previous century the author conducted the research by the expedition of the Kamyanets-Podilsky Pedagogical Institute. This article deals with residential objects, were discovered on the settlement during 1972—1974.

Residential buildings are mostly above ground or slightly deepened by 0.5—1 m with clay pear-shaped or oval in plan furnaces and hearths. For example, dwelling 5 was lowered into the ground by 0.7 m. Dimensions — 8.5 × 6.5 m. In housing had functioned an clay oven and three hearths. The furnace, pear-shaped in plan, was sunk into the mainland by about half near the western wall and rose 0.3 m above the general level. Length — 2.3 m, width — 1.4 m, and width of the outfall — 0.35 m. The stove had a domed ceiling, which had fell on the bottom and covered the entire area of the latter with a layer (up to 3—4 cm thick) of small

fragments of burnt plaster. In some places, along the perimeter of the furnace, survived to a height of 3 cm sides of the arch, 4 cm thick. On both sides of the estuary there were stone slabs across, which strengthened the outfall and prevented its premature destruction. The 3 cm thick clay bottom was smeared on a base of carefully laid stone tiles. In addition to the stove, there were three other fires inside the house.

The results of the excavations are important, first of all, because it was possible to open residential buildings with heating devices of satisfactory safety and to establish their arrangement. In the construction of buildings used traditional materials for the time: clay, wood and stone. This technology is typical for the whole of Transnistria and neighboring regions.

Studies have shown that the territory of the settlement was very densely populated. The collected materials allow to determine the time of functioning of the monument within the end of the 10th first half of the 7th century BC.

Keywords: Rudkivtsi, Middle Transnistria, settlement, dwelling, dugout, Chornoliska culture, stove, hearth.

Одержано 25.05.2020

ГУЦАЛ Анатолій Федоровий, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка, вул. І. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, 32301, Україна.

HUTSAL Anatoliy, Associate Professor, Kamenets Podilskyi Ivan Ogienko National University, I. Ogienko street, 61, Kamyanets-Podilsky, 32301, Ukraine.
E-mail: dpoasukam@gmail.com.